

СПОВІДНА КНИГА СТАРОКОДАЦЬКОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ ХРЕСТОВОЇ НАМІСНІЇ 1766 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОСЕЛЕНЬ ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКОВИХ

Серед масових архівних джерел XVIII – першої чверті ХХ століття зберігається багато таких, які досі не знайшли свого дослідника і залишаються в основному невикористаними. До таких належать метричні, а особливо сповідні книги, яких тільки в ЦДІАК України нараховується близько 20 тисяч. При цьому згадані джерела є першорядними для вивчення демографічних процесів в Україні, історії церкви, історії міст і сіл, а для таких регіонів, як Південь України, – історії заселення краю. Залежно від збереженості книг можна вивчати демографічні зміни багатьох населених пунктів упродовж ста і більше років. Крім того, метричні та сповідні книги є важливим джерелом для дослідження історичної антропонімії, а особливо, генеалогії, оскільки містять у собі найповнішу концентрацію особових назв. В них ці особові назви представлено найбільш всебічно і рельєфно. Серед сповідних книг ЦДІАК України у фонді 127 – Київська духовна консисторія – зберігається одна книга Старокодацької запорозької хрестової наміснії за 1766 р. [1]. З одного боку, такий факт є одночасно і закономірним, і випадковим. Закономірним тому, що запорозькі церкви у певних питаннях, зокрема, таких як призначення священників, будівництво і ремонт храмів, внутрішня організація релігійного життя парафії залежали не лише від Війська Запорозького, але й від київського митрополита і Київської духовної консисторії, через що в діяльності цієї духовної установи відкладалися справи з багатьох питань церковного життя Запорожжя. Випадковим – тому, що згідно з існуючим у ті часи порядком, після ліквідації у 1775 р. Січі і включення території Вольностей Військових до нової адміністративно-територіальної одиниці всі справи, що відклалися в діяльності Київської консисторії і стосувалися Запорожжя, було передано у новостворені установи Новоросії, а з часом вони опинилися в Катеринославській духовній консисторії. Саме тому В.Біднову вдалося віднайти в архіві цієї установи і в 1908 р. опублікувати низку справ, які було сформовано в діяльності Київської консисторії, що стосуються церков на Запорожжі [2]. Випадково ще й тому, що через недбалість консисторських чиновників, частина запорозьких документів залишилася у Києві, серед них і згадана нами сповідна книга.

Сповідні книги, або як їх ще називали – сповідні розписи, відомості, а в Запорожжі й реєстри – це документи церковного обліку населення, що велися при кожній парафіяльній церкві для запису в них за встановленою формою парафіян, які були у сповіді та прийняли причастя. Введено їх було в Росії 1697 р., підтверджено 1718 р. для контролю надходження зборів до казни з розкольників та осіб, що не сповідувалися; у 1722 році цей захід поширено на все населення [3]. Саме з цього часу з'явилися такі книги й у церквах Гетьманської України, про що свідчить наявність розписів у фонді 127, Київська духовна консисторія, оп. 1015. Указом Сенату від 16 квітня 1737

року [4] наказувалося парафіяльним священикам „сочинить прихожанам своим всякого чина мужеска и женска пола, от престарелых и средовечных, до сущего младенца, именные по чинам и домам, верные, с показанием комуждо лет от рождения их, росписи, и на тех росписях, кто из оных прихожан во дни святые четыредесятницы* исповедывались и святых тайн приобщались” [5]. До указу додано форму, згідно з якою належало складати розписи, і саме такою є форма сповідної книги Старокодацької наміснії 1766 року.

Коли такі книги з’явилися в запорозьких церквах, сказати важко через брак відповідних джерел. Очевидно, що крім сповідних розписів в церквах складалися також метричні книги для запису народжень (хрещень), шлюбів та смертей парафіян. Можна припустити також, що і в самій Січовій церкві велися метричні книги про смерть козаків. Так, у 1770 році в Кіш з-під Очакова було надіслано реєстр запорожців, вбитих під час боїв для вписування у списки і відправлення по них панахиди [6]. Можливо, що в Січовій церкві складалися книги осіб, що прийняли православ’я, тобто похрещених.

Згідно з указом від 16 квітня 1737 року до сповідних книг вписувалися лише особи, що постійно проживали в поселенні й належали до відповідних парафій. Особи, що тимчасово перебували на території парафії, сповідавшись і причастившись, одержували від священика посвідчення для вписання у сповідні відомості за постійним місцем проживання. Часом складання розписів був Великий піст. Писали у двох примірниках: один – залишався у церкві, другий – надсилався у відповідне духовне правління (протопопію чи намісню), де зосереджувалися розписи всіх підпорядкованих парафій і на підставі їхніх даних складалася зведена у числах відомість (екстракт), тобто узагальнені дані на підставі конкретного матеріалу. Зібрані матеріали брошурувалися у книгу і відсилалися в консисторію до 1 жовтня поточного року.

Старокодацьку запорозьку хрестову намісню було створено не пізніше вересня 1761 року, бо ще на початку місяця (2 вересня) питанням побудови нової церкви в с. Бригадирівці (воно ж і Данилівка) займалося Духовне правління Полтавської протопопії, якому досі підпорядковувалися храми поселень у Вольностях Військових, приписаних 1744 року до Полтавського полку, а вже грамотою київського митрополита Арсенія Могилянського від 13 вересня 1761 р. старокодацькому наміснику Стефану Андрееву повідомлялося про дозвіл на спорудження храму [7]. Відомо, що упродовж 50-х років XVIII ст. Запорожжя боролось за підпорядкування собі поселень, осаджених на землях Вольностей Військових, які згодом увійшли до складу Старокодацької наміснії [8]. Це було здійснено в 1761 р. Зокрема, згідно з ордером гетьмана К.Розумовського від 20 жовтня 1761 р. містечко Стара Самара було передано Війську Запорозькому [9].

Наміснія одночасно перебувала у підпорядкуванні Київської митрополії та Війська Запорозького. Намісницьке духовне правління очолювали намісники, яких обирало за погодженням з Кошем духовенство наміснії з

числа священників (ієреїв), з наступним затвердженням київським митрополитом. До штату духовного правління наміснії входили писарі і писці. Першим намісником, як бачимо, був Стефан Андреев, ієрей Новокодацької Миколаївської церкви, а не Григорій Порохня, як це твердить І.Лиман. Згідно з документами, Стефан Андреев обіймав цю посаду також і в 1762–1767 роках. Григорія Івановича Порохню, ієрея Свято-Троїцької церкви містечка Самарчик (з 1756 р.), затверджено на цій посаді в серпні 1767 р. [10] Центром наміснії був спочатку Новий Кодак, а з 1767 р. – Самарчик. Очевидно, що місце перебування намісницького правління залежало від місця служіння та проживання намісника [11].

До Старокодацької наміснії входили парафії дев'ятьох поселень: чотирьох містечок – Новий Кодак (церква Святого Миколая), Старий Кодак (церква Святого Михайла), Стара Самара (церква Покрови Пресвятої Богородиці), Самарчик (церква Живоначальної Трійці) та п'ятьох сіл – Кам'янка (церква Преображення Господня), Данилівка (церква Покрови Пресвятої Богородиці), Курилівка (церква Великомученика Георгія), Кам'янське (церква Різдва Пресвятої Богородиці) і Романкове (церква Успіння Пресвятої Богородиці). Саме сповідні розписи цих церков входять до книги.

Сповідна книга Старокодацької наміснії має 174 аркуші, папір пошкоджено вологою, відреставрована у 1968 р. Особливо постраждала нижня частина справи, через що майже втрачено засвідчувальні поаркушні скріпи на нижньому полі, проте основний текст зберігся відносно добре, за винятком перших трьох аркушів, де втрачено від двох до п'яти рядків тексту. Розписи написано розбірливим почерком, тести таблиць вміщено в рамку. Розписи складаються з заголовку, таблиці, зведених даних, засвідчувального напису та підписів священників церкви і, часом, дияконів, які також поаркушно скріплювали розпис. У заголовку зазначалися вид документа (п'ять з них названо „реєстрами”, цей термін характерний для діловодства Запорозької військової канцелярії), назва наміснії (інколи відсутня), містечка чи села, церкви, прізвища священників і зміст розпису: „Роспись містечка Старой Самарі ц[е]ркви Покрова Пресвятія Б[огороди]цы священников Стефана Василіева Ластовицкого да Иоана Іванова Гамалії обрїтающихся при оной церкви в приході нижеявленных людей со объявленіем против коегождо іменны, о битії їх в св[я]тую четиридесятницю у исповіди і св[я]тих таин причастия, і кто ж ісповідался токмо, не причастился, і кто ж ни исповідался 1766 году” [12].

Таблиця складається з 8 граф: у першій („Дворов”) зазначалися порядкові номери дворів. Найбільше дворів було у містечку Самарчику – 255, далі: Новому Кодаку – 121, Курилівці – 85 і Романковому – 62, Кам'янському – 52, Старому Кодаку – 50, Данилівці – 46 і Кам'янці – 44. А найменше в Старій Самарі – 2, і це тільки двори духовенства. Очевидно, коли Стара Самара перейшла під владу запорожців то, щоб остаточно припинити спір з Полтавським полком за старосамарські землі, 1762 р. загін під командою військового осавула Лук'яна Великого розграбував містечко „и многих

[жителів – Л.Г.] поувечивали и из города Самарі прочь повигонили, а жилиа их забрالی и перевезли с оной Старой Самарі, містечка, в их заропожскія міста, і в едни три дні разорили оной Старой Самарі всіх жителей доми, которіе жители розбрились в безвістніе міста” [13]. Церкву не зачепили і служба там продовжувалася, як видно з розпису 1766 року [14].

У другій – третій графах („Число людей”) зазначалися номери осіб чоловічої та жіночої статі, причому кожна графа мала самостійну нумерацію. Як правило, чоловіків було більше ніж жінок, за винятком села Данилівки, де переважали жінки (на 18 осіб), проте різниця була невеликою, найбільшою вона була в містечку Самарчику – 84 чоловіки та Новому Кодаку – 38, в інших поселеннях в межах 10 – 23 чоловіків. Разом у наміснії мешкало 4089 чоловіків і 3913 жінок.

У четверту графу вписувалися назви станів, а в полі таблиці – імена та прізвища (тільки для глави сім’ї) парафіян. Населення Старокодацької наміснії поділялося на три стани: духовенство („Духовніе и их домашніе”), у 46 дворах проживало 288 осіб – 167 чоловіків і 121 жінка); козаки („Военніе и их домашніе”), у 269 дворах проживало 2465 осіб – 1234 чоловіків і 1231 жінка; посполиті („Посполитіе и их домашніе”), у 402 дворах проживало 5107 осіб – 2610 чоловіків і 2497 жінок; наймитів („Служителів”), які проживали у дворах представників усіх трьох станів, їх було 142 особи – 78 чоловіків і 64 жінки. Жителі семи поселень поділялися на три стани. Тільки у Старій Самарі проживали представники лише духовного, а у Курилівці – духовного і козацького станів, тобто не було посполитих, які у Старокодацькій наміснії переважали; не мали наймитів жителі села Данилівка.

Відповідно до текстової частини у кожному з дворів проживало кілька сімей; оскільки споріднення між ними майже не зазначено і господарі таких сімей мали відмінні (прізвиська) прізвища, можна вважати, що мешкала кожна сім’я в окремій хаті, що було характерним для даного часу. Таких сімей у дворах було від двох до восьми, проте у дворах священників, а часто і в козацьких значилося по одній сім’ї. Серед козацьких переважали двори, в яких проживало дві – три сім’ї, проте достатньо було й таких, де було по чотири – сім сімей; серед посполитських у більшості дворів значилося по три – чотири сім’ї, але багато й по п’ять – вісім сімей. В середньому на двір припадало три – чотири сім’ї, що можна підтвердити й таким прикладом: у 1762 році в містечку Самарчику налічувалося 1000 хат [15], за розписом самарчицької парафії, 1766 році в ній було 255 дворів [16], тобто на двір припадало близько 4 хат (сімей).

До реєстрів у межах дворів сім’ї записувалися з нового рядка. Якщо сім’я була повною, то прізвище найчастіше вказувалося один раз для всіх її членів при іменах глав, для їхніх дружин і дітей – тільки ім’я. У разі смерті одного з подружжя, для того, хто лишився живим, зазначалося вдовство, дружина-вдова також очолювала список сім’ї. За нею, переважно, зберігалося прізвище чоловіка – „вдова Ірина Сугачка, вдова Мотрона Шпичиха” тощо, проте часом зазначалося тільки ім’я. Дітей, що

сповідувалися і причащалися в наміснії, проживало 4805 осіб, а таких, що тільки причащали, тобто яким не виповнилося 7 років, було 1476 осіб, разом 6281 особа. Тобто громада була досить молодою, дорослого населення нараховувалося 1721 особа. Крім власних дітей, до складу сім'ї входили малолітні та неодружені племінники, брати і сестри, а також самотні матері та інші родичі (дядько, тітка тощо). На відміну від інших джерел, в сповідних розписах імена подавалися у повній церковній формі: Іоанн (рідко Іван), Іяков (рідко Яків), Феодор тощо.

У п'ятій і шостій графах („Літ от рожденія”) окремо для чоловіків („Муж. пол.”) і жінок („Жен. пол.”) вказувалася кількість років, у деяких розписах, зокрема с. Курилівки, для немовлят – кількість місяців для кожного члена сім'ї. У розписах переважають особи у віці до 50 років. Зокрема, серед 1262 жителів містечка Новий Кодак осіб у віці від 51 до 60 років було 46, від 61 до 70 – 16, у віці понад 70 років – 2 особи, понад 80 і 90 років – відповідно 2 і 1 особа. Цікаво, що у селі Данилівці зареєстровано багато осіб, вік яких закінчувався двійкою, зокрема 82-річних записано 15 осіб, 92-річних – 6 і навіть 102-річних – 5. Тобто, вивчаючи віковий ценз населення Старокодацької наміснії треба поставитися до цих даних з обережністю.

У сьомій та восьмій графах („Показаніє діяства”) відмічалось: „Кто были у исповеді и с[вя]того причастія” та „Которіе у исповеді не были”. При цьому в полі графи писалося „били”, або „не били”, чи ставився прочерк.

Кожний парафіяльний розпис закінчувався підсумковою відомістю, в якій жителі поселень поділялися на стани („духовних”, „воєнних”, „посполитих”, „служителів”), у свою чергу кожна група поділялася на осіб „Мужеска пола” і „Женска пола” і далі у числових виразниках зазначалась кількість тих, хто сповідувався і причащався, та тих, хто тільки причащався, по кожній групі населення, та, врешті, загальна кількість тих, хто був у сповіді та прийняв причастя і тих, хто не причащався.

Завершувалися розписи написами (заключеннями) про те, що всі включені до них особи „подлинно ісповедались і св[я]тих тайн причастились” та ніякої „утайки і прикритія” не було. Засвідчувалися документи підписами священників, яких у кожній церкві було кілька. У кінці книги вміщено загальну відомість про населення всієї наміснії за формою, подібною до попередньої.

Згідно з даними цих відомостей в Старокодацькій запорозькій наміснії нараховувалося 717 дворів в яких проживало 8002 особи, чоловіків – 4088, жінок – 3914, з них дітей від 7 років – 4805: чоловічої статі – 2501 і жіночої – 2304, дітей до 7 років – 1476: чоловічої статі – 710, жіночої – 766; поділ старокодацької громади за становою ознакою див. у таблиці.

Отже, з поданого вище матеріалу видно, що сповідні розписи є важливим джерелом при вивченні історії України, зокрема, регіональної. Для оптимального використання його необхідно розроблення певної методики їх дослідження, залучення інших джерел для визначення достовірності і повноти поданої в них інформації тощо.

Таблиця 1

№ п/п	Парафії	Дворів	Людей	З них		З них дітей від 7 років			З них дітей до 7 років		
				чол. статі	жін. статі	разом	чол. статі	жін. статі	разом	чол. статі	жін. статі
1	Старокодацька запорозька наміснія										
1.1	Містечко Новий Кодак. Церква святого Миколая	121	1262	650	612	663	358	305	291	149	142
1.1.1	Духовного стану	8	39	24	15	12	7	5	3	2	1
1.1.2	Козацького стану	[24]* *	123	58	65	62	29	33	35	16	19
1.1.3	Посполиті	89	1042	538	504	575	316	259	241	125	116
1.1.4	У них служителів	–	58	30	28	14	6	8	12	6	6
1.2	Містечко Старий Кодак. Церква Святого Михайла	50	775	392	383	399	200	199	131	55	76
1.2.1	Духовного стану	4	28	19	9	13	8	5	4	2	2
1.2.2	Козацького стану	13	100	51	49	51	27	24	18	10	8
1.2.3	Посполиті	33	639	315* **	324	334	165	169	109	43	66
1.2.4	У них служителів	–	8	7	1	1	–	1	–	–	–
1.3	Містечко Стара Самара. Церква Покрови Пресвятої Богородиці	2	16	9	7	8	5	3	1	1	–
1.3.1	Духовного стану	2	13	8	5	8	5	3	1	1	–
1.3.2	У них служителів	–	3	1	2	–	–	–	–	–	–
1.4	Містечко Самарчик. Церква Живоначальної Трійці	255	2268	1176	1092	1888	986	902	476	247	229
1.4.1	Духовного стану	13	78	44	34	38	20	18	13	8	5
1.4.2	Козацького стану	73	649	329	320	321	170	151	170	84	86
1.4.3	Посполиті	169	1518	793	725	1518	793	725	289	155	134
1.4.4	У них служителів	–	23	10	13	11	3	8	4	–	4
1.5	Село Кам'янка. Церква Преображення Господня	44	685	349	336	377	193	184	140	67	73
1.5.1	Духовного стану	6	37	22	15	17	10	7	9	4	5
1.5.2	Козацького стану	14	180	94	86	98	52	46	43	22	21
1.5.3	Посполиті	24	444	222	222	262	131	131	88	41	47
1.5.4	У них служителів	–	24	11	13	–	–	–	–	–	–
1.6	Село Данилівка. Церква Покрова Пресвятої Богородиці	46	450	216	234	218	101	117	26	15	11
1.6.1	Духовного стану	4	24	11	13	11	4	7	3	–	3
1.6.2	Козацького стану	29	216	102	114	98	44	54	9	8	1
1.6.3	Посполиті	13	210	103	107	109	53	56	14	7	7
1.6.4	У них служителів	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1.7	Село Курилівка. Церква святого великомученика	85	806	405	401	403	199	204	133	61	72

	Георгія										
1.7.1	Духовного стану	2	22	13	9	12	7	5	5	2	3
1.7.2	Козацького стану	83	773	386	387	385	189	196	126	58	68
1.7.3	Посполиті	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1.7.4	У них служителів	–	11	6	5	6	3	3	2	1	1
1.8	Село Кам'янське. Церква Різдва Пресвятої Богородиці	52	1033	536	507	500	267	233	179	71	108
1.8.1	Духовного стану	3	26	16	10	7	7	–	1	1	–
1.8.2	Козацького стану	13	255	126	129	113	57	56	60	21	39
1.8.3	Посполиті	36	744	377	367	373	197	176	118	49	69
1.8.4	У них служителів	–	8	7	1	7	6	1	–	–	–
1.9	Село Романкове. Церква Успіння Пресвятої Богородиці	62	707	365	342	349	192	157	99	44	55
1.9.1	Духовного стану	4	21	10	11	6	1	5	5	1	4
1.9.2	Козацького стану	21	169	88	81	74	42	32	25	15	10
1.9.3	Посполиті	38	510	262	248	269	149	120	69	28	41
1.9.4	У них служителів	–	7	5	2	–	–	–	–	–	–
	Разом в Старокодацькій наміснії, з них:	717	8002	4089	3913	4805	2501	2304	1476	710	766
	духовного стану	46	288	167	121	124	69	55	44	21	23
	козацького стану	269	2465	1234	1231	1202	610	592	486	234	252
	посполиті	402	5107	2610	2497	3440	1804	16366	928	448	480
	у них служителів	–	142	78	64	39	18	21	18	7	11

* Тобто, Великого посту.

** Записи непослідовні, козацькі двори вписано за номерами: 9–14 і 74–79; у книзі втрачено записи про козаків за № 14–25. ЦДІАК України, ф.127, оп.1017, спр.9, арк.2-3, 14.

*** В оригіналі помилка, вказано 115. ЦДІАК України, ф.127, оп.1017, спр.9, арк.45.

Бібліографічні посилання:

1. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1017. – Спр.9.
2. Беднов В. Матеріали для історії церковного устрою на Запорозжє (из архива Екатеринославской духовной консистории) // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Екатеринослав. 1908. – Вып.IV. – С.31-129.
3. Богословская энциклопедия. – СПб, 1904. – Т.5. – С.1119; Генеалогическая информация в государственных архивах России. – М., 1904. – С.172.
4. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т.10. – №7226. – С.114–123.
5. Там само. – С.115.
6. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.15. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – К., 1998. – Т.1. – С.141-142.
7. Беднов В. Матеріали для історії ... – С.37-44.
8. Архів Коша... – Т.3. – С.23-394
9. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.11368. – Арк.93, 95, 198, 200.

10. ЦДІАК України. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.112. – Арк.17-18, 23-24, 27; Лиман Ігор. Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734-1775). – Запоріжжя, 1998. – С.71; Кузик Т., Хмарський В. Документи з історії запорозького козацтва в зібранні рукописів Одеського товариства історії і старожитностей // Український археографічний щорічник. – Київ, Нью-Йорк, 2004. – Вип.8-9. – С.613, 618.
11. Лиман І.І. Церковний устрій... – С.71; ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1017. – Спр.9. – Арк.1; Ф.229. – Оп.1. – Спр.112. – Арк.52 зв.
12. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1017. – Спр.9. – Арк.46.
13. ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.13796. – Арк.100а. Автор огляду вдячний Тетяні Кузик за повідомлення цієї інформації.
14. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1017. – Спр.9. – Арк.89-90.
15. Архів Коша... – Т.3. – С.774; ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.13769. – Арк.122.
16. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1017. – Спр.9. – Арк.89.